

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота

магістра

з теми: «**ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ У
СТАРШОКЛАСНИКІВЗ КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ
В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ**»

Виконала: студентка 2 курсу
групи SoO2-M21z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньо-професійною програмою
Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка)
Тільняк Надія Василівна

Керівник:
Дмітрієва О.І.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Рецензент: **Вержиковська О.М.,**
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ У УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ.....	8
1.1. Психолого-педагогічні аспекти процесу формування життєвих планів у учнів старших класів.....	8
1.2. Особливості процесу формування життєвих планів у старшокласників з особливими освітніми потребами.....	26
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ У СТАРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ ТА ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У СПЕЦІАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	41
2.1. Методика експериментального дослідження.....	41
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	47
2.3. Педагогічні умови формування життєвих планів у старшокласників з порушеннями слуху та затримкою психічного розвитку.....	65
Висновки до розділу 2.....	71
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі становлення України ми спостерігаємо за постійними трансформаціями у освітній, економічній, соціальній та політичній сферах. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження специфіки формування життєвих цілей у сучасних людей в умовах соціальної нестабільності. Особливої значущості дана проблема набуває по відношенню до молодого покоління, оскільки важливими життєвими завданнями юнацького віку є формування життєвих цілей та планування їх реалізації у професійній, соціальній, інтимно-особистісній та інших сферах життя.

Сучасні реалії кризи та карантинні обмеження у зв'язку з епідемією, спричиненою COVID-19, воєнні дії на території України загострюють проблеми, які стосуються питань формування «життєвої стратегії людини», оскільки важко уявити своє майбутнє в умовах економічної нестабільності, особливо за відсутності допомоги та підтримки з боку інших. Інколи нам потрібен наставник, ментор, вчитель, який зможе допомогти зорієнтувати нашу енергію в правильне русло, зібратися з думками та допомогти чітко сформулювати власне уявлення про життя після закінчення закладу загальної середньої освіти, оскільки саме цей період є одним із найважливіших етапів становлення особистості.

На жаль, проблеми, що викликані економічною нестабільністю нашої країни, стають причиною появи низки негативних особистісно-емоційних утворень, серед яких: страх перед майбутнім, тривожність, пригніченість, невпевненість у собі та власних силах, поява безпідставних переживань, які осмислюються на особистісному рівні окремо кожним. Звертаючи увагу на осіб з особливими потребами, варто враховувати, що їх шлях до адаптації у соціумі, успіх у подальшому житті супроводжується додатковими труднощами, через що процес формування їхніх життєвих планів потребує

забезпечення особливих, в тому числі, педагогічних умов, які були б створені у спеціальних закладах середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній зарубіжній та вітчизняній педагогіці та психології проблемою життєвого шляху займалися представники різних шкіл та напрямів.

Зарубіжні вчені акцентують на етапах онтогенетичного розвитку людини. До прикладу, у своїх дослідженнях Ш. Бюлер акцентує на життєвому шляху, який, на його думку, визначається як послідовність життєвих подій, зміна переживань та цінностей. В свою чергу, Е. Берн переконаний, що кожна людина слідує тому чи іншому життєвому сценарію. Історією індивідуалізації та самоусвідомлення, що сповнені внутрішніх конфліктів займався К. Юнг, в той час як Е. Еріксон акцентує на послідовності стадій психосоціального розвитку.

У дослідженнях В.Федорова, О. Леонтьєва охарактеризовано психолого-педагогічні аспекти процесу формування життєвих планів у учнів юнацького віку, що співпадає з старшими класами закладу загальної середньої освіти.

Також свій внесок у дослідження роботи в умовах спеціальних закладів освіти здійснили М. Братко, А. Колупаєва, О. Мартинчук та інші, а педагогічним осмисленням мікросередовища, як фактора формування особистості займалися: В.Бочарова, С.Гончаренко, Л.Коваль, О.Кононко, М.Лукашук, В.Москаленко, Н.Ничкало та В.Постовий, у працях яких охарактеризовано особливості процесу формування життєвих планів у старшокласників з особливими освітніми потребами, а також наведено методики експериментального дослідження.

Формуванню життєвих планів та виробленню чітких дефініцій означеного поняття у вітчизняній науці здійснювали Л.Сохань, Л. Несен, І. Єрмаков, В. Доній, О.Демчук, Л.Лисогор, Д. Пузіков, Н. Пустовіт, В. Циба, Н.Ящук та ін.

У дослідженнях С. Кульбіді окреслено новітні підходи у навчанні дітей з особливими потребами; представлено ефективне технологічне забезпечення спеціального та інклюзивного навчання дітей із порушеннями слуху. Автори дають методичні рекомендації щодо організації освітнього середовища та пропонують специфічні прийоми, що уможливають забезпечення навчальних потреб таких учнів.

Досліджуючи проблему формування життєвої компетентності особистості старшокласників, І. Ящук наголошує на тому, що життєва компетентність являє собою знання, вміння, соціальні навички, життєвий досвід, необхідний для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення власного життя.

Зважаючи на вищезазначені результати розвідок вітчизняних та зарубіжних науковців, варто зазначити, що проблема формування життєвих цілей старшокласників в умовах спеціальних закладів освіти є недостатньо висвітленою, що актуалізує потребу подальших дослідженнях. З огляду на це, нами обрано тему дослідження **«Формування життєвих планів у старшокласників з комплексними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти»**.

Аналіз психологічної літератури з проблеми професійного самовизначення свідчить про те, що у дослідженнях акцент ставиться на необхідності вивчення ролі суб'єкта у цьому процесі. А це вимагає більш глибокого розуміння психологічних механізмів як таких, що забезпечують самоаналіз та самооцінку властивостей особистості, їх зіставлення з вимогами майбутньої професії та життєвих цілей, що є необхідним на всіх етапах професійного самовизначення.

Мета дослідження: розробити педагогічні умови процесу формування життєвих планів у старшокласників в умовах спеціального закладу освіти.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми дослідження.

2. Визначити особливості процесу формування життєвих планів у старшокласників з порушеннями слуху та затримкою психічного розвитку в умовах спеціального закладу спеціальної освіти.

3. Визначити рівні сформованості життєвих планів у старшокласників з порушеннями слуху та затримкою психічного розвитку.

4. Розробити педагогічні умови формування життєвих планів у старшокласників з порушеннями слуху та затримкою психічного розвитку в умовах спеціального закладу спеціальної освіти.

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес спеціального закладу загальної середньої освіти.

Предмет дослідження - особливості формування життєвих планів у старшокласників з порушеннями слуху та затримкою психічного розвитку в умовах спеціального закладу освіти.

З метою реалізації поставлених завдань, нами застосовувалися такі **методи** дослідження:

– *теоретичні*: вивчення та аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури щодо формування життєвих планів у учнів старших класів;

– *емпіричні*: аналіз шкільної документації, вивчення педагогічної документації та досвіду роботи закладу; спостереження, бесіда, тестування, анкетування, педагогічний експеримент;

– *статистичні*: кількісний та якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати можна використовувати при плануванні роботи вчителів, вихователів, психологів спеціальних закладів освіти та закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

Апробація результатів дослідження відбулася на I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти»

(9 листопада 2021 р., м. Кам'янець-Подільський). За результатами дослідження опубліковано 1 статтю.

Експериментальна база дослідження: Хустська спеціальна школа І-ІІІ ступенів Закарпатської обласної ради.

Структура дипломної роботи магістра. Дипломна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи складає 92 сторінки, з них – 76 сторінок основного тексту.

ВИСНОВКИ

Здійснений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблематики дипломної роботи та проведене нами емпіричне дослідження рівня сформованості життєвих планів старшокласників з порушеннями слуху та затримкою психічного розвитку дали змогу дійти наступних висновків.

Життєві плани особистості пов'язані з її життєвим простором, життєвим шляхом, життєвою стратегією, життєвими і часовими перспективами, життєвим стилем і життєвими цілями. Життєві плани особистості є системою її рішень, що зумовлені особистими потребами, рівнем духовності та психологічними настановами.

Змістове наповнення життєвих планів особистості стосується її життєвих виборів (професійних, сімейних тощо), цінностей, потреб. Життєві плани особистості вирізняються конкретністю. Вони можуть конструюватися в межах віддаленої та близької часової перспективи. Завдяки цьому життєві плани особистості трансформуються в мотиви її життєдіяльності й поведінки. Конструювання життєвих планів особистості потрібно розглядати в контексті об'єктивних умов і суб'єктивного характеру її життєдіяльності.

Життєві плани особистості порушенням слуху та затримкою психічного розвитку є важливим складником її життєвої перспективи за часовим виміром; життєві плани є провідними засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей у контексті її життєвого шляху. В життєвих планах особистості віддзеркалюється усвідомленість нею власних життєвих цілей у хронологічному і змістовому ракурсах. Разом з тим, для старшокласників з порушеннями слуху та затримкою психічного розвитку характерні певні особливості у формуванні життєвих планів, а саме: для них характерно невміння динамічно орієнтуватись у мінливих життєвих ситуаціях, самостійно здобувати знання і застосовувати їх на практиці для вирішення різноманітних проблем; виділяти з-поміж різноманітних життєвих проблем ті, які потребують першочергового вирішення та знаходити шляхи їх раціонального розв'язання, бути комунікабельним та без остраху йти на

контакт у різних соціальних групах, правильно виходити з конфліктних ситуацій.

Емпіричне вивчення особливостей становлення життєвих планів у дітей із ООП показало, що вони стосуються менш віддаленої й більш близької часової перспективи, що притаманно як юнакам, та і юнкам.

Кількісні показники життєвих планів усіх респондентів у далекій часовій перспективі виявилися найменшими, порівняно з близькою і віддаленою часовою перспективою. Зміст життєвих планів особистості із ЗПР чи порушеннями слуху частіше стосується успішного працевлаштування, професіоналізму, створення сім'ї, а вже потім закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому. Ієрархія пріоритетів у побудові життєвих планів є суперечливою.

Для наших респондентів більшою реалістичністю характеризуються життєві плани, що сконструйовані особистістю у близькій часовій перспективі, меншою – у віддаленій і найменшою – у далекій.

Значна кількість досліджуваних мотивована на уникнення невдач або ж їх мотиваційний полюс є невираженим.

Впродовж юнацького віку в половині респондентів не встановлено зростання самостійності та відповідальності за конструювання і реалізацію власних життєвих планів, що підтверджується їх екстернальним локусом контролю.

Одержані емпіричні результати засвідчили недостатність впливу навчально-виховного процесу на становлення життєвих планів старшокласників і необхідність розробки педагогічних умов, що сприяли б формування життєвих планів учнів старших класів з комплексними порушеннями.

Розроблено педагогічні умови та рекомендації педагогам спеціального закладу освіти з формування життєвих планів у учнів старших класів, зокрема необхідність посилення уваги щодо формування життєвих планів та цілей, профорієнтаційної роботи, соціалізації вихованців.

Проведене вивчення проблеми формування життєвих планів у старшокласників з порушеннями слуху та затримкою психічного розвитку не охоплює всіх її аспектів. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці програми формування життєвих планів старшокласників з комплексними порушеннями в умовах спеціального закладу загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон «Про освіту» Редакція від 21.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 17.02.2022).
2. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. М., 1980. 335 с.
3. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. СПб. : Питер, 2001. 688 с.
4. Барановский А. Б., Потапенко Г. М., Щекин Г. В. Система методов профессиональной ориентации. Основы профессиональной ориентации: Учебно-методическое пособие. К., 1991.
5. Бодалев А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин, В. С. Аванесов. СПб. : Изд-во «Речь», 2004. 440 с.
6. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе /Л. И. Божович // Возрастная и педагогическая психология. М. : Изд-во МГУ, 1992. С. 190-229.
7. Большая энциклопедия психологических тестов. М. : Изд-во Эксмо, 2006. 416 с.
8. Буга К. Сто творчих завдань: формування ключових компетентностей на уроках літератури в середніх та старших класах. Українська мова та література в школі. 2008. № 3/4. С. 11–13.
9. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / Ірина Сергіївна Булах. К., 2004. 582 с.
10. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків : реалії та перспективи : монографія / І. С. Булах. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 340 с.
11. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. СПб. : Изд-во «Питер», 2000. 528 с.
12. Галян І. М. Психодіагностика / І. М. Галян. – 2-ге вид., стереотип. К. : Академвидав, 2011. 464 с.

13. Гапон Ю.А. Соціально-педагогічна концепція виховання/ Ю.А.Гапон . К.: МВО України, 2000. 150 с.
14. Гладкевич М. І. Психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» (053 – Психологія). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019. 227 С.
15. Глэддинг С. Психологическое консультирование / С. Глэддинг. 4-е изд. СПб : Питер, 2002. – 736 с.
16. Головаха Е. И. Психологическое время личности/ Е. И. Головаха, А. А. Кроник. К. : Наукова думка, 1984. 207 с.
17. Дегтярєва Г. Психолого-педагогічні основи формування професійно-особистісних якостей майбутніх фахівців професій типу «людина – людина» // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2014. № 5. С.176-183. Електр. ресурс: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2014_5_19
18. Демчук О. О. Вікові особливості становлення життєвої компетентності особистості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Психологія і педагогіка. 2010. Вип. 14. С. 132-138.
19. Долинська Л. В. Тренінг особистісно-професійної зрілості / Л. В. Долинська, О. В. Темрук. К. : Марич, 2010. 128 с.
20. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба. М., 1991. 214 с.
21. Єрмаков І.Г. Життєва компетентність особистості: від теорій до практики: наук.-метод. посіб. Запоріжжя : Центріон, 2005. 640 с.
22. Життєва компетентність особистості / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Сохань, Г. М. Несен. К. : Богдана, 2003. 520 с.
23. Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Садовникова Н. О. Профориентология: Теория и практика : Учеб. пособие для высшей школы. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. 192 с.

24. Ілляшенко Т. Затримка психічного розвитку дітей: причини виникнення та корекція. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Науково-методичний збірник / За ред. Н.Софій, І.Єрмакова та ін. К.: Контекст, 2000. С. 336.
25. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. СПб. : Питер, 2008. 512 с.
26. Кирейчева Е. В. Психологический тренинг развития Я-концепции / Е. В. Кирейчева, А. В. Кирейчев. Ялта, 2006. 80 с.
27. Климов Е.А. Психология профессионала. Москва-Воронеж, 1996. 297с.
28. Клімов Є.А. Психолого-педагогічні проблеми професійної консультації. К.: Освіта, 1986. 95 с.
29. Колесник І. П. Соціалізація особистості глухого школяра. К., 1994. 110 с.
30. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб./ А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. К.: Видав. гр. «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
31. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. М.: Просвещение, 1989. 187 с.
32. Кон И.С. Психология старшеклассника. М.: Просвещение, 1982. 311 с.
33. Кононко О. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини. // Дошкільне виховання. 2015. № 5. С. 3-6.
34. Кротенко В.М., Хомич О.Б. Допомога школярам в побудові життєвих планів // Розвиток самоєфективної особистості: інтеграція зусиль суспільства, школи, родини: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 04 лист. 2021 р.). / ред. колегія: В.В. Сиченко, Т.О. Гальцева, Г.М. Стояцька, О.Г. Хватова. Дніпро: КЗВО «ДАНО» ДОР», 2021. С. 36-41.
35. Кульбіда С.В. Навчання дітей із порушеннями слуху : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 216 с.

36. Курбатова А. О. Роль професійного самовизначення осіб з обмеженими можливостями для майбутньої професійної самореалізації // Збірник «Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами». Електр. ресурс: <http://ap.uu.edu.ua/article/60>

37. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Анна Євгенівна Левенець. К., 2006. – 212 с.

38. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) /Д. А. Леонтьев. 2-е изд. М. : Смысл, 2000. 18 с.

39. Лисенко О. П. Чинники становлення професійної спрямованості старшокласників у процесі соціалізації // Питання теорії і практики сучасної соціальної психології. Київ: «Либідь», 1992. № 1. С. 74–81.

40. Лисогор Л. Життєва компетентність як умова самореалізації особистості. // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. № 47. С. 143-147.

41. Листопад М. П. Професійне самовизначення старшокласників // Психолого-педагогічний супровід профілізації освіти: теорія і практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Полтава, 10–11 грудня 2008 р.) / За ред. В. Ф. Моргуна. Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, 2008. С. 20–21.

42. Ляска О. П. Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення молоді // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія психологічні науки. Вип. 1. 2008. С. 90–93.

43. Ляшенко В.І. Визначення рівнів сформованості життєвої компетентності дітей-інвалідів. Метод. рекомендації для спеціалістів соціальної реабілітації В.І.Ляшенко. Миколаїв: Державний комплекс ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, 2009. 46 с.

44. Макшанов С. И. Психология тренинга : Теория. Методология. Практика : монография / Сергей Иванович Макшанов. СПб. : Образование, 1997. 238 с.
45. Маркова А. К. Психология профессионализма /А. К. Маркова. М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
46. Мельник О. В. Принцип активного професійного орієнтування учнів / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / [ред.колег. О. В Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2009. Вип. 13, Кн. 2 С. 299–308.
47. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посіб.: У 2-х ч. / За ред. В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова та ін. Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості. Київ: ІЗМН, 1997. 392 с.
48. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности/ Л. М. Митина. М. : Московский психолого-социальный институт; НПО «МОДЭК», 2002. 400 с.
49. Мосол Н. О. Формування особистісної готовності старшокласників до вибору професії психолога: Дис... канд. наук: 19.00.07 2009.
50. Ницета В. А. Життєва компетентність особистості: до питання створення функціональної моделі. // Шкільний світ. 2011. № 37. С. 5-13.
51. Общая психодиагностика / [Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина]. М. : Изд-во Московского университета, 1987. 304 с.
52. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. М.: Просвещение, 1996.345с.
53. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості: моногр. / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. К.: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
54. Побірченко Н. А. Людина і праця : навч. посіб. [для 10-го класів] / [Н. А. Побірченко, О. П. Сергеєнкова, І. В. Під-тілок]. К. : Наш час, 2006. 180 с.

55. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / [редактор-составитель Д. Я. Райгородский]. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2001. 672 с.
56. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. М. : Ин-т практической психологии, 1996. 256 с.
57. Психодіагностика особистості підлітка: Навчальний посібник із психологічної практики для студентів педагогічних і психологічних спеціальностей / За ред. О.Д. Кравченко, В.Ф. Моргуна. Полтава, 2008. 118 с.
58. Психологічні аспекти професійної підготовки конкурентоздатних фахівців: монографія / [Дегтярьова Г. С., Козяр М. М., Матійків І. М., Руденко Л. А., Шиделко А. В.; за ред. Руденко Л. А.]. Київ:, 2012. 170 с.
59. Психологія розвитку та формування особистості дитини / уклад. Т. І. Неудачина. Харків: ХНПУ, 2018. 76 с.
60. Рейнуотер Дж. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом / Дж. Рейнуотер. М. : Прогресс, 1992. 240 с.
61. Словарь-справочник по психологической диагностике / Отв. ред. Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов, С. Б. Крымский. К. : Наукова думка, 1989. 200 с.
62. Сמיד Р. Групповая работа с детьми и подростками / Р. Сמיד. М.: Генезис, 1999. 272 с.
63. Таланчук П. М, Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі / Навчально-методичний посібник. К.: Соцінформ, 2004. 128 с.
64. Ткачук І. І. Психолого-педагогічний супровід особистісного і професійного самовизначення старшокласників, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів : [метод. рек.] / І. І. Ткачук ; наук. ред. В. Г. Панок. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 78 с.

65. Тренинг «Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение» / [составитель Н. Л. Кучинская]. Минск: Учреждение образования «Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники», 2014. Электр. ресурс. https://www.bsuir.by/m/12_100229_1_91314.pdf
66. Тренинг развития жизненных целей : [под ред. Е. Г. Трошихиной]. СПб. : Речь, 2001. 216 с.
67. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання / В. М. Федорчук. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 250 с.
68. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості: Наукове видання. Тернопіль: «Економічна думка», 2000. 197с.
69. Формирование личности старшеклассника / Под.ред. И. В. Дубровиной. М.: Педагогика, 1989. 169 с.
70. Циба В. Життєва компетентність у соціальній психології: до визначення поняття. Київ, 2011. 209 с.
71. Чистякова С. Н. Основы профессиональной ориентации школьников / С. Н. Чистякова; под ред. В. А. Сластенина. М.: Просвещение, 1983. 112 с.
72. Ящук І. П. Формування життєво компетентної особистості : науково-методичний посібник. Хмельницький: Видавництво Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту, 1999. 54 с.
73. Ящук І. П. Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2001. 21 с.
74. Nuttin J. Future time Perspective and Motivation / J. Nuttin. Leuven : Leuven University press ; Hillsdale : Associates, 1985. 235 p.
75. Nuttin J. Motivation et perspectives d' Avenir / J. Nuttin. Louvain : Studia Psychol, 1980. 304 p.